

Д

руштвени
аспекти старења
у време
пандемије ковида 19

Зборник радова

*Слађана Драјишић Лабаш
(уредница)*

*Друшћивени аспектѝ стѝарења
у време ѝандемије ковида 19*
Зборник радова
Слађана Драгишић Лабаш (уредница)
Београд 2021.

Издавач
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача
Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензѝѝ
Проф. др Мирјана Бобић,
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Проф. др Јасмина Петровић,
Филозофски факултет Универзитета у Нишу
Проф. др Лела Милошевић Радуловић,
Филозофски факултет Универзитета у Нишу

Лектор
Ирена Поповић Григоров

Дизајн корица
Ивана Зорановић

Припрема за шћамћу
Досије студио, Београд

Шћамћа
ЈП Службени гласник, Београд

Тираж
200

ISBN 978-86-6427-182-0

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друшћиво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Слађана Драјишић Лабаш*
Реч уредника
- 11 | *Душан Мојић*
Организација и начин функционисања домова за старије особе у време пандемије ковида 19 у Србији
- 31 | *Жељка Манић*
Значај телеасистенције за старије у Србији током пандемије ковида 19
- 49 | *Немања Звијер*
Телевизијски „ковид-наративи“ о старијим особама у Србији
- 67 | *Милана Љубичић*
Свакодневица старијих и званични дискурс о корони: између друштвене бриге и ејџизма
- 85 | *Стефан Мандић*
Политички ејџизам младих у Србији током пандемије ковида 19
- 103 | *Анђелка Мирков*
Међугенерациска кохабитација као фактор ризика за оболевање старијих особа у време пандемије ковида 19
- 117 | *Слађана Драјишић Лабаш*
Изазови активног старења и ментално здравље у време пандемије ковида 19 у Србији
- 135 | *Марија Рагоман*
Ментално здравље старијих особа у Србији – истраживање о системима подршке током пандемије ковида 19

Душан Мојић*

ОРГАНИЗАЦИЈА И НАЧИН ФУНКЦИОНИСАЊА ДОМОВА ЗА СТАРИЈЕ ОСОБЕ У ВРЕМЕ ПАНДЕМИЈЕ КОВИДА 19 У СРБИЈИ

Апстракт: Рад се ослања на теоријске приступе развијене у оквиру социологије организације, конкретније схватања институција и организација као отворених система чије су структуре, системи и процеси одлучујуће детерминисани околином. Управо се у карактеристикама околине (друштвене, културне, правне, политичке, економске и технолошке) могу пронаћи кључни чиниоци организације и начина функционисања тог типа институција и организација у Србији. У раду ће бити представљен сложен међуоднос различитих аспеката околине, који чини контекст у којем те институције и организације делују.

Кључне речи: Србија, ковид 19, домови за старије, организација

Увод

Пандемија ковида 19 драстично је променила организацију друштвеног живота целокупног човечанства. Готово да нема особе на планети на коју (у неком виду) та пандемија није утицала. Но, као и увек кризним ситуацијама у историји човечанства, због својих социодемографских карактеристика, поједине категорије становништва су биле знатно угроженије од других. Старије особе су свакако најугроженије у више аспеката.

Искуство рестриктивних мера (забрана) у Србији већ на први поглед иде у прилог таквом закључку. У име заштите „наших бака и дека“ у једном периоду 2020. године потпуно им је било забрањено да напуштају своје домове. Све здравствене последице (и позитивне

* Душан Мојић, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, dmojic@f.bg.ac.rs.

и негативне) такве одлуке могу се тек наслућивати и вероватно их никада неће бити могуће до краја сагледати (Petković, 2020). Рекло би се да су и политичке последице тешко сагледиве, мада припадници политичке елите (поготово председник Србије Александар Вучић) себи приписују заслугу очувања здравља и живота старијих особа у Србији.

Но, у пандемији су (и код нас и у свету) посебно тешко погођене старије особе у колективним установама и организацијама. Бројни су подаци да је слична ситуација широм света и да је институционални и организациони „одговор“ углавном био неодговарајући. Већ спорадичан преглед података објављених у медијима бројних земаља и у научним и стручним часописима показује да је реч о глобалном проблему. Наравно, у државама у којима не постоји слободно објављивање информација у средствима масовног информисања о размерама оболевања и умирања старијих особа у колективним центрима тог типа може се само нагађати.

О шведском моделу борбе против пандемије воде се жустре полемике у стручној и широј јавности. Но, не улазећи у озбиљније процене тог типа институционалног одговора (или свесно изабраног недостатка одговора), може се претпоставити да заражавање и умирање старијих особа у колективним центрима није део те стратегије. Па ипак, корисници домова за старе чине половину умрлих од короне у овој земљи, а још четвртина су особе старије од 70 које су неговане код куће. „Ствар са пандемијом је да смо знали да ће људи у старачким домовима највероватније умрети, као и људи који буду примљени на болничко лечење. А опет, нису консултовали ниједног стручњака за стара лица“, истиче Ингмар Ског, шведски психијатар специјализован за ову област. Шведска влада је признала грешку. „Открили смо да домови за старе нису били довољно припремљени за пандемију, а корен тога су структурални недостаци за које смо знали пре пандемије“, наводи се у извештају владе (Prodanović, 2021). Другим речима, реч је о проблему организације и начина функционисања домова за старије.

Главни проблем је било потцењивање свакодневних личних контаката неговатеља/особља са старијима и недостатак консултовања са стручњацима у организовању неге старијих особа у тако специфичним околностима. Но, шведски стручњаци су приметили да њихова држава није усамљена у томе пошто су и у другим земљама регистровани високи бројеви умрлих у тим институцијама и организацијама (Prodanović, 2021).

Институционални и организациони одговор (још увек) политички и економски најмоћније силе света – Сједињених Америчких Држава патио је од сличних грешака и слабости које су живота коштале бројне старије особе. Такве слабости су понекад свесно прикриване из политичких разлога. На пример, гувернер америчке савезне државе Њујорк Ендру Куомо (Andrew Cuomo) оптужен је да је наредио или учествовао – заједно са својом администрацијом – у прикривању стварног броја смртних случајева од последица ковида 19 у старачким домовима у Њујорку (Draškić, 2021, стр. 51). На неки начин је у прикривању тог податка учествовао и његов брат Крис Куомо (Chris Cuomo), новинар CNN-а и аутор популарне емисије *Cuomo Prime Time*. Наиме, у својој ауторској емисији он обрађује актуелне друштвено-политичке теме и било је уочљиво да су недавни наводи о прикривању смртних случајева у старачким домовима у савезној држави Њујорк изостављани (намерно или не) (Draškić, 2021, стр. 51).

На тај проблем, ипак, указују други истраживачки и критички оријентисани новинари, попут Џона Оливера. У осмој епизоди текуће (осме) сезоне ток-шоу програма под називом *Last Week Tonight with John Oliver* медијске куће HBO, једна од главних тема управо је била изложеност корисника услуга тих домова заражавању, што је доводило до многобројних смртних исхода. Према прелиминарним подацима из 23 савезне државе САД, укупно 27% преминулих од ковида 19 представљају старије особе из таквих колективних центара за смештај, што показује катастрофалне организационе пропусте у функционисању тог типа приватних организација. Парадоксално, у истој емисији је саопштен податак да смештај старих лица у такве колективне центре кошта у просеку 100.000 долара годишње (што је више од износа просечне годишње плате у САД) (*Last Week Tonight with John Oliver*, 2021).

С друге стране, постоје подаци и о много успешнијем институционалном и организационом одговору других земаља у организацији смештаја старијих лица. Хонг Конг се истиче као пример добре праксе, пошто није забележио ниједан смртни случај међу корисницима таквих центара (Booth, 2020). Мада је податак из 2020. године, јасно показује много већи успех у односу на многе друге земље. Занимљиво је да се у овом новинском чланку, у ствари, описује упознавање чланова Доњег дома Парламента Уједињеног Краљевства са добром праксом Хонг Конга у том погледу. И истраживања начина функционисања домова за старе особе у Кини показала су успех организационог модела и институционалног одговора (Liang, Xu, 2021).

С друге стране, наши стручњаци (и то чланови Кризног штаба попут др Бранислава Тиодоровића) признали су грешке у поступању/непоступању одговарајућих институција и организација. „Било је и грешака, а као највеће грешке сматра заражавање у старачким домовима и критичне ситуације у јулу, новембру и децембру“ (Mitić, 2021, стр. 20). Овде би требало подсетити и на утемељене сумње у тачност података умрлих од последица заражавања вирусом корона (Јовановић, 2020), што можда указује на то да је тих грешака које др Тиодоровић помиње било више и да су биле много трагичније.

Који чиниоци утичу на успех/неуспех појединих држава у овом погледу? Несумњиво је да постоје разлике у начину организације и функционисања појединих колективних центара за смештај старијих особа у сваком друштву, али се пресудан утицај може приписати чиниоцима из околине тих институција и организација. Доминантна парадигма у социологији организације поменуте целине поима отвореним системима чије су структуре, системи и процеси првенствено одређени међуодносом различитих аспеката њиховог окружења. У овом раду ћемо анализирати управо природу и снагу тих аспеката околине, чији међуоднос ствара специфичан контекст у којима такав тип институција и организација функционише.

Значај организација у савременом друштву

Често се истиче да су данашња друштва – друштва организација (Scott, 2003, стр. 3) или, другим речима, да живимо у „свету организација“ (Pfeffer, 1997, стр. 3). Према Парсонсу (Parsons), „развој организација представља кључни механизам помоћу којег је у високодиференцираном друштву могуће 'обавити ствари' (*'to get things done'*), тј. постићи циљеве које су изван моћи појединца“ (Parsons, 1960, наведено према Scott, 2003, стр. 3). Како Хендел (Handel) сликовито истиче, „организације утичу на начин на који се расподељују новац, моћ и срећа у друштву утицањем и на њихове чланове и на особе изван организација. Организације могу бити ефикасне и неефикасне, рационално устројене и некохерентне. Оне су извори прихода и неједнакости у приходима, задовољства и отуђења, друштвене кохезије и подела, пореза за јавно добро, политичког заступања различитих становишта и политичког утицаја за ускогруде интересе. Оне могу оснажити штетне друштвене тенденције попут дискриминације или помоћи у њиховом ублажавању. Организације обезбеђују вредна добра и услуге, али могу подићи препреке задовољавању потреба пу-

тем бирократске ригидности, промоције личних материјалних интереса и уништавања природног окружења“ (Handel, 2002, стр. 4).

Реч организација потиче од грчке речи *organon*, која означава алат, инструмент, справу, нараву (Sikavica, 2011, стр. 3). Могу се разликовати два основна значења организације: организација као друштвена целина (стање) и организација као процес. Према првом, организација је „друштвена целина успостављена као институционално уређено мноштво људи и средстава чија је делатност примарно обликована тако да води остваривању извесних специфичних (економских, политичких, културних...) циљева, односно стварању 'исхода' (добара, услуга) потребних другим актерима (појединцима, другим организацијама, институцијама)“ (Bolčić, 2007, стр. 380). Организација се одређује и као процес или „скуп активности којима се повезује, усмерава и координира заједничко деловање људи унутар извесне друштвене целине, чиме она бива 'организована“ (Bolčić, 2007, стр. 380).

Занимљиво је и становиште Мерча (March) и Сајмона (Simon) о томе зашто су организације значајне у савременом друштву. „Одговор на ово питање гласио би да су организације значајне зато што људи у њима проводе велики део свога времена... Многи сматрају да формалне организације представљају најважнији део средине у којој човек живи. Штавише, сасвим је нормално очекивати да организације имају још већи утицај на понашање људи но што смо до сада навели, ако само погледамо количину времена коју они проводе у њима“ (Merč & Sajmon, 1972, стр. 6). Управо је живот старијих особа у домовима за колективни смештај добра илустрација тог типа утицаја.

То је и кључни разлог због којег је социологија заинтересована за проучавање организација – провођење заједничког времена подразумева и ступање у друштвене односе, односе који су уређени и формално – структурама, системима и писаним процедурама, али и неформално – нормама, вредностима и на њима заснованим друштвеним улогама. Људи се удружују у организације у немогућности да остваре циљеве које не могу достићи као појединци. У случају раста броја и величине домова за смештај старих особа реч је о преузимању улоге коју су традиционално обављали чланови породице, најчешће жене.

Друштвена промена у правцу модерног и постмодерног типа друштва донела је собом и промене у породичним односима. „Промене у породичним структурама, већи удео зависног становништва у односу на радно активно, промењене потребе за негом и бригом

услед старења становништва, али и нових стандарда социјалне инклузије (који, на пример, подразумевају већу подршку особама са инвалидитетом или здравственим тешкоћама како би се укључиле адекватно у друштвене токове), у комбинацији са повећањем запослености жена које углавном обављају активности бриге и смањењем величине породица (услед које се смањују капацитети породица да пруже адекватну подршку својим члановима), повећана је тражња за услугама бриге и значај економије бриге у целини“ (SeCons, 2020, стр. 9). То је део ширег сектора економије бриге, чији удео значајно расте у укупној економији. Према проценама Међународне организације рада (МОР), потребу за услугама бриге 2015. године имала је 2,1 милијарда људи на светском нивоу, а до 2030. године тај број ће достићи 2,3 милијарде.

Као и у другим областима друштвеног живота, формалне организације су преузеле примат и у економији бриге. Наравно, те организације су (као отворени системи) претежно одређене карактеристикама окружења у којем функционишу у испуњавању својих циљева. Модерне бирократске организације са правом се наводе као пример формалних организација чије је оснивање и деловање засновано на правним прописима (уставима, законима и другим правним актима). Генерално, формалне организације су доминантан облик организација у савременом свету.

Може се рећи да данас организације играју много већу улогу у свакодневном животу људи него икада пре (Giddens et al., 2018, стр. 125). Један од најпознатијих социолога данашњице Гиденс (Giddens) сликовито показује важност организација за животе појединаца, наводећи следећи пример: „Поред тога што у њима долазимо на овај свет (болнице), оне такође одређују и наше напредовање у њему (школе) и испраћају нас са њега (болнице, погребна предузећа)... У предмодерном свету, породице, родбина и суседи обезбеђивали су већину ових потреба... У модерним временима, многи од ових захтева испуњавали су људи које никада раније нисмо срели и који су могли да живе хиљадама километара даље. Знатна координација активности и ресурса (које организације омогућавају) неопходна је у таквим околностима (Giddens et al., 2018, стр. 125).

Но, Гиденс и сарадници подсећају да улога организација у нашим животима није увек позитивна. Дobar пример је управо формално организована брига о старијим особама – препуштамо је стручњацима чија је професионална делатност уређена формалним правилима. Ако савремена породица има све мање могућности и ресурса да пружа такву бригу, није увек извесно ни да ће специјализоване институције и

организације то радити на најбољи могући начин, поготово у кризним ситуацијама каква је пандемија ковида 19. О начину њихове организације и функционисања у Србији у таквим условима и о чиниоцима из околине који су до тога довели биће речи у наставку текста.

Домови за смештај старијих у Србији у време пандемије ковида 19

Организација и начин функционисања домова за старије особе спада у надлежност Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Републике Србије. „Укупан број Установа социјалне заштите чији је оснивач Република Србија и АП Војводина износи 74, са капацитетом од 14.512 корисника. Од тога је: 56 Установа за одрасле и старије (9 Домских одељења при Центрима за социјални рад, 23 Геронтолошких центара, 7 Домова за смештај одраслих и старих, 3 Установе за смештај особа са инвалидитетом и 14 Установа за смештај особа са менталним и интелектуалним тешкоћама) и 18 Домова за децу и младе (10 Домова за децу и младе без родитељског старања, 3 Завода за васпитање деце и омладине и 5 Установа за децу и младе са сметњама у развоју). Укупан број приватних пружалаца услуге социјалне заштите домски смештај одраслих и старијих на територији Републике Србије износи 238, са капацитетом од 8.987 корисника“ (Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2021).

Већ из тих података је јасно да треба разликовати јавне и приватне установе социјалне заштите, а тиме и домове за смештај старих. Прве се могу назвати институцијама, а друге организацијама, како их је дефинисао Кастелс (Castells). „Под институцијама подразумевам организације којима су дата неопходна овлашћења да обављају одређене задатке у име друштва као целине. Под организацијама подразумевам одређене системе средстава оријентисаних ка произвођењу учинка у постизању одређених циљева“ (Kastels, 2018, стр. 256).

На интернет страници поменутог министарства објављивани су подаци о броју заражених у установама социјалне заштите и домовима за смештај одраслих и старијих од почетка пандемије. Већ наслови тих извештаја јасно показују да се не могу раздвојити подаци за старије особе, но то и није важно, пошто су принципи организације и функционисања свих центара заједнички. На пример, 17. маја 2021. године (последњи објављени подаци), у установама социјалне заштите и домовима за смештај одраслих и старих потврђено је присуство вируса корона код 23 корисника и 81 запосленог. Наводе се и укупан

број излечених корисника установа социјалне заштите (5.926) и број излечених особа које су запослене у њима (3.007) (Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2021). У извештајима се поименце помињу установе социјалне заштите у којима је потврђено присуство вируса корона. Детаљнији и разубрђенији подаци (по типовима установа) нису објављивани.

Број заражених корисника и запослених варирао је у складу са „таласима“ пандемије у Србији. На пример, 25. новембра 2020. године, потврђено је присуство вируса корона код 782 корисника и 470 запослених (Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2020), док је 10. јануара 2021. тај број био 1.279 корисника и 655 запослених (Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2021a).

Околина и организација домова за старије у Србији у време пандемије ковида 19

Околина организација се састоји од оних елемената и интеракција између елемената ван граница организација који утичу на њих и на које оне утичу. Најопштија подела околине или окружења организација је на општу (генералну) и специфичну. Општа околина укључује различите компоненте које посредно утичу на организацију – стварањем опште климе и амбијента у којем она функционише. С друге стране, специфична околина обухвата само оне компоненте које непосредним интеракцијама са организацијом испољавају свој утицај и специфичне су за сваку од њих. Према мишљењу највећег броја аутора, у општу околинду спадају правна, политичка, економска, технолошка, друштвена и културна околина (Sikavica, 2011, стр. 282).

Правна околина и начин функционисања домова за старије у Србији

Излагање о аспектима околине домова за старе у Србији логично почињемо од указивања на значај правне околине. Будући да су и установе и организације које се баве смештајем старијих лица у Србији формалне целине, њихово оснивање и деловање је засновано на правним актима – почев од Устава Републике Србије, преко Закона о социјалној заштити, па све до уредби (на пример, Уредба о мрежи установа социјалне заштите), правилника (на пример, Правилник о забрањеним поступањима запослених у социјалној заштити) или ин-

струкција (на пример, Инструкција о начину рада установа социјалне заштите за смештај корисника и организација социјалне заштите за пружање услуга домског смештаја одраслих и старијих приликом организовања посета корисницима на смештају). Управо дугачак и рогобатан назив ове инструкције најбоље сведочи о формалном (биро-кратском) карактеру тих ентитета.

Још један правни аспект околине који у великој мери уређује оснивање и начин рада тих институција и организација јесте систем лиценцирања. Тај систем је добио посебан значај у активностима Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Републике Србије од 2014. године (бар судећи према вестима објављеним на интернет страници тог министарства). У већини тих вести прате се активности тадашњег министра задуженог за овај ресор Александра Вулина. На пример, у вести објављеној 22. јула 2014. године наводи се да је министар за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Александар Вулин лично започео акцију контроле и затварања нелегалних домова за старе, што је резултирало забраном рада једног таквог дома у Ковину. „Вулин је заједно са инспекцијом ненајављено посетио нелегалан дом за смештај старих особа у Ковину у улици Вука Караџића 125 где су у кући нелегално биле смештене старе особе већ пет година. То је апсолутно недопустиво, тако нешто више неће бити могуће. Ово министарство неће дозволити да постоји више ниједан илегални дом за старе нити илегални геронтолошки центар, поручио је Вулин. Он је казао да су у Ковину старе особе биле смештене без одговарајуће медицинске неге и одговарајућег уговора, с обзиром да су старе особе ту биле смештене на основу уговора са њиховом децом, а не са самим корисницима“ (Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2014).

Да се са праксом контроле наставило све до данас, сведочи и то што се у редовном извештају о броју заражених корисника и запослених сваки пут објављује и име установе или организације којој је суспендована лиценца. Тако се у последњем објављеном извештају наводи следеће: „Решењем о суспензији лиценце Дом за смештај одраслих и старијих 'Стара пруга', Умка, не пружа услугу социјалне заштите домског смештаја одраслих и старијих. Дом за смештај одраслих и старијих 'Радост' у Неготину, решењем о забрани рада Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, не пружа услугу социјалне заштите домског смештаја одраслих и старијих. Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања донело је решење о забрани рада Дома за смештај одраслих и старијих 'Нада', у Београду“ (Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2021).

Ипак, не може се основано проценити колико нелиценцираних приватних организација пружа услуге смештаја старијих лица. Но, може се претпоставити да непоседовање лиценце подразумева и нижи ниво квалитета тог смештаја, а самим тим и нижи ниво здравствене заштите (Radio televizija Srbije, 2016). Но, тек наредна истраживања ће дати одговор на питање да ли је било масовног заражавања у таквим илегалним домовима.

Политичка околина и начин функционисања домова за старије у Србији

Већ у уводу рада поменуто је једно од драматичних (и бројних) обраћања председника Србије Александра Вучића у којем је, између осталог, објашњавао и оправдавао меру потпуног ограничења кретања особа старијих од 65 година у јеку првог таласа пандемије (Petković, 2020). Но, то је само један аспект политичке околине који непосредно утиче на организацију и начин функционисања тих институција и организација. Важније су дугорочније мере, оличене у стратегијама и политикама, и начин на који се те мере политички промовишу и представљају, а утичу на положај старијих особа у Србији (укључујући и старије особе које се налазе у институцијама и организацијама за колективни смештај).

Будући да Србија на почетку XXI века спада међу демографски најстарије земље на свету (Bobić, 2013), старије особе представљају и важан политички чинилац и „циљну групу“ свих изборних трка. Но, такво обраћање (поготово припадника садашње власти, а нарочито председника Вучића) има претежно дневнополитички, а не системски и дугорочни карактер.

Као једну од потврда поменутог, навешћемо политичке активности власти у вези са усвајањем Националне стратегије о старењу. У јулу 2016. године, тадашњи министар Александар Вулин објавио је да је Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања завршило израду предлога Стратегије о старењу и да је она требало да буде усвојена одмах по формирању нове владе (Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2016). Три године касније (нови) министар за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Зоран Ђорђевић рекао је да је нова Национална стратегија о старењу у плану (Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2019). Ни речи о претходном предлогу стратегије која, наравно, није усвојена. Ни та нова најава није уродила плодом – на снази је и даље Национална стратегија о старењу за период 2006-2015.

Економска околина и начин функционисања домова за старије у Србији

Економска околина свих институција и организација одређена је суштинским карактером глобално доминантног друштвено-економског система – капитализма, и основног принципа његове организације – тржишта. Наравно, државе и државне институције важан су економски актер у савременом добу. Кључно питање овде је успостављање институционалног оквира које уређује економске односе. У том погледу постоје значајне друштвено-историјски обликоване разлике међу националним државама, мада наднационалне творевине (попут Европске уније) и споразуми (ASEAN, USMCA, раније NAFTA) такође имају све већу улогу у регулисању економских односа.

Принцип понуде и тражње постаје све доминантнији и у пружању услуга социјалне заштите, односно те услуге се све више комодификују (препуштају тржишту), чак и у некадашњим државама благостања. Наравно, разлике и даље постоје, тако да подела на социјално-демократски, конзервативно-корпоративни и либерални режим услуга социјалне заштите опстаје и данас (Giddens & Sutton, 2017, стр. 548). Први систем се везује за скандинавске државе, други за Француску и Немачку, док су Сједињене Америчке Државе представник либералног режима, у којем се услуге социјалне заштите (укључујући и смештај за старије) превасходно купују на тржишту.

Готово драматичан пораст удела старијег становништва (у свету и у Србији) (Бобић, 2013) увећао је и тражњу за услугама смештаја старијих, што је узроковало огромно повећање броја приватних организација које нуде такав смештај. Веома високе цене таквих услуга сведоче да тражња и даље превазилази понуду, и у свету и код нас. У уводу је наведен податак да просечна годишња накнада за такав смештај превазилази просечне приходе породице у САД. Подаци о цени смештаја у приватним организацијама тог типа код нас такође показују да је реч о износима који превазилазе финансијске могућности породица чији одрасли чланови имају примања близу просека. Наравно, систематски подаци о томе не постоје и овај правац истраживања би био веома занимљив и у научном и у практичном погледу.

Технолошка околина и начин функционисања домова за старије у Србији

Технолошки аспект околине институција и организација драматично се променио последњих деценија. Томе су, наравно, одлучујуће допринеле турбулентне промене у области информационо-комуни-

кационих технологија (Kastels, 2018). Но, сектор социјалне заштите је томе мање подложен од већине осталих сектора економије. Тај сектор се у великој мери преклапа са економијом бриге, који се дефинише као „део људске активности, материјалне и социјалне, која је усмерена на пружање бриге садашњој и будућој радној снази и људској популацији у целини, укључујући и припрему хране у домаћинству, одевање и обезбеђивање склоништа” (SeCons, 2020, стр. 8).

Већ сама дефиниција економије бриге јасно говори да пружање тих услуга непосредно и највише зависи од људског рада. Наравно, технолошка опремљеност тих институција и организација није неважна, што се јасно може поткрепити примерима са почетка пандемије, и код нас и у свету. Недостатак опреме за заштиту (маске, одела), њен (не)квалитет, тестови и, уопште, (не)доступност технолошких достигнућа која су важна за пружање услуга смештаја старијих особа у колективном смештају у великој мери је утицало на угроженост корисника услуга тих институција и организација.

Технолошки аспекти околине преплићу се са другим утицајима из околине, поготово са економским. Управо је економска глобализација одлучујуће допринела технолошком напретку источноазијских економија, поготово кинеске. Због нижих трошкова производње и свеукупне производне ефикасности кинеских предузећа, Кина је доминантна у производњи медицинске опреме у глобалним оквирима (Park et al., 2020). Технолошки напредак Кине и других источноазијских друштава један је од важних чинилаца успешног институционалног и организационог одговора на изазове пандемије вируса корона. Но, о томе ће више речи бити у закључку рада.

Друштвена околина и начин функционисања домова за старије у Србији

Уопштено, друштвена околина савремених институција и организација односи се на специфичан карактер (глобално преовлађујућег) капиталистичког система друштвених односа. Капитализам се показао као најдинамичнији друштвено-економски систем у историји који је успео да преживи бројне кризе, истовремено мењајући своје појавне облике.

Последњих деценија, процесима постсоцијалистичке трансформације, бивше социјалистичке земље се враћају у светски капиталистички систем. Србија се (са значајним закашњењем у односу на већину осталих источноевропских земаља) прикључила светском капиталистичком систему, на периферијским основама. Током по-

следње деценије у Србији, „нови (капиталистички) систем друштвених односа је улазио у фазу консолидације и чвршћег утемељења, иако је по карактеру био далеко од либералног модела“ (Pešić, 2017, стр. 168). Са правом се указује на неке од најистакнутијих карактеристика тог система (поготово последњих година) – партијску патронажу и политички клијентелизам.

То је друштвени контекст у којем се одвија друштвена стратификација последњих година у Србији. Поседовање богатства, угледа и моћи у највећој мери је повезано са политичким ангажовањем, готово искључиво у политичким партијама на власти, а превасходно у Српској напредној странци (СНС). Но, родна димензија остаје и даље веома битна детерминанта друштвеног положаја. То се најбоље показало у условима пандемије. „Имајући у виду да је запосленост у делатностима економије бриге повезана са неповољнијим условима рада него запосленост у неким другим делатностима (сменски рад, емоционално стресан рад који је повезан са бригом за туђе благостање, ниске зараде, често некавалитетни физички услови рада и недостатак адекватне опреме), а да у сфери неформалне бриге у оквиру породице подразумева велику количину и емоционалне инвестиције кроз тзв. 'репродуктивни', неплаћени (и економски и социјално неадекватно вреднован рад), ови неповољни услови и ефекти пандемије посебно се одражавају на положај и благостање жена које чине већину запослених у тржишним сегментима економије бриге и које носе већину одговорности у неформалној економији бриге у оквирима породице и домаћинства“ (SeCons, 2020, стр. 6-7).

Рад у сектору економије бриге у условима пандемије повезан је са великим здравственим ризицима и повећаним радним оптерећењима, свакодневним стресом и тешкоћама у организацији превоза на посао због редуковања или потпуног обустављања јавног превоза. На то се надовезују проблеми у организацији бриге о деци због затварања школа и вртића. Све то је несумњиво утицало и на тешкоће у начину организације и функционисања институција и организација за смештај старијих особа, имајући у виду да је знатно већи удео жена радно ангажован у тим колективним центрима.

Културна околина и начин функционисања домова за старије у Србији

Мишљење друштвених научника последњих деценија о утицају културе на институције и организације најбоље илуструје став познатих аутора Ламерса (Lammers) и Хиксона (Hickson) (1979). Питање

да ли су организације условљене културом (*culture-bound*) они сматрају сувишним. Чак ни питање у ком погледу и до ког степена су организације културно условљене није до краја прецизно. Кључно питање, у том погледу, јесте следеће: „Каква је релативна јачина културних утицаја наспрам других на карактеристике организација?“ (Lammers & Hickson, 1979, стр. 402).

За овај део наше анализе плодотворно је сврставање земаља/култура у културне кластере. Највеће интеркултурно истраживање последњих деценија (пројекат GLOBE) показало је да постоји десет таквих кластера (Gupta, Hanges & Dorfman, 2002, стр. 13). Овде ћемо анализирати само оне кластере којима припадају земље/културе чији смо институционални и организациони одговор на пандемију ковида 19 помињали у уводу.

Културе англокластера (најистакнутији пример је култура САД) првенствено су оријентисане на постигнуће и изражено индивидуалистичке. Кластер нордијске Европе (у коју спада и култура Шведске, коју смо помињали) одликују снажно избегавање неизвесности, оријентација на будућност, институционални колективизам и родна једнакост. Кључне карактеристике култура источноевропског кластера (у који спада, наравно, и Србија) јесу снажан унутаргрупни колективизам, с једне стране, и слаба оријентација на постигнуће, избегавање неизвесности и мање изражена оријентација на будућност, с друге стране (Bakacsi et al., 2002). Најзад, кластер конфучијске Азије обухвата, између осталих, културе Јужне Кореје, Кине и Јапана. Такве културе се ослањају на мреже које се заснивају на поверењу. Конфучијске норме и вредности истичу важност учења у хијерархијским институцијама, устројеним према породичном моделу и начелима марљивости, самоудржавања и одгађања задовољства (Gupta & Hanges, 2004, стр. 189). Због тога није изненађење да је истраживање GLOBE показало изражену оријентацију на постигнуће, те институционални и унутаргрупни колективизам култура тог кластера.

Несумњиво је да су све поменуте културне димензије у великој мери утицале на карактер институционалног и организационог одговора појединих земаља на пандемију ковида 19. Но, као што је већ раније наведено, остаје отворено питање релативне јачине културних утицаја наспрам других на карактеристике институција и организација. Другим речима, поставља се питање какав је међуоднос културне околине са осталим аспектима околине о којима је било речи – правне, политичке, економске, технолошке и друштвене. О томе ће бити речи у закључку.

Закључак

Упркос снажном уверењу Огиста Конта да социологија може да открије законе друштвеног понашања, то већина истраживача из те науке никада није сматрало изводљивим (Aleksander et al., 2020, стр. 65). Пример социолошке анализе организација то поново потврђује. Иако су формалне организације рационално устројене творевине ради остваривања циља који појединци нису у стању да остваре, оне се не могу свести на своје формалне структуре и системе. Људи чине организације и друштвени односи у њима се не могу свести на формално прописане улоге које су главни (али не и једини) основ њиховог чланства у њима.

Слично методолошко начело важи и за анализу окружења или околине институција и организација. Иако је реч о отвореним системима на које различити аспекти околине (правни, политички, економски, технолошки, друштвени и културни) пресудно утичу, карактер, снага и међуоднос тих аспеката околине веома је тешко прецизно истражити. Таква анализа превазилази домете обима овог рада.

Но, основни елементи анализе су изложени и представљају основу и за нека будућа истраживања. У прилог таквом покушају иде и схватање једног од најпознатијих социолога данашњице Мануела Каstelса да су облици организације снажно укоренењени у културама и институцијама (Kastels, 2018, стр. 257). Такво уверење имају и многи други утицајни аутори као што су Грановетер (Granovetter), Клег (Clegg) и Еванс (Evans). Наведено схватање у великој мери је поткрепљено проучавањима импресивних успеха источноазијских економија (тј. њихових пословних организација) седамдесетих и осамдесетих година XX века. Слична аналогија се намеће у анализи начина организације и функционисања домова за старије у време пандемије ковида 19.

Имајући у виду дуготрајност и релативну стабилност културних образаца, њима се у извесном смислу може приписати (крајње условно речено) узрочни карактер у овом погледу. Сви остали аспекти околине који су анализирани могу се сматрати специфичном, друштвено-историјски уобличеном институционалном „надградњом“ укоренењених норми и вредности. Успех источноазијских економија (па и друштава) последњих деценија (поготово Кине) најбоље доказује ефикасност таквог доминантног организационог модела. Тај модел је у културном погледу утемељен на породици и породичним везама – предузећа су породично власништво и доминантна вредност се односи на породицу, а не на предузеће. Лично поверење

је још увек основа пословних договора, без обзира на писане, формално прописане (уговорне) односе (Kastels, 2018, стр. 293).

Но, тај културни образац постоји већ вековима у Кини. Шта се променило последњих деценија? Променио се институционални контекст (остали аспекти околине). Према Кастелсовом мишљењу, предузетнички фамилијаризам је само део приче о успеху кинеских пословних мрежа (наравно, веома значајан део). Други важан елемент је кинеска верзија развојне државе. То је, методолошким речником речено, други неопходни услов успеха кинеског организационог модела последњих деценија.

„У различитим облицима, држава је, након толико историјских неуспеха, коначно имала довољно памети да пронађе формулу за подршку кинеском предузетништву, заснованом на фамилијаристичким односима поверења, не гушећи његову аутономију, једном када је постало јасно да трајна слава кинеске цивилизације у ствари зависи од неуништиве виталности себично просперирајућих породица. Вероватно није случајно што се коначно спајање породица и државе догодило у кинеској култури у зору информационог, глобалног доба, када моћ и богатство више зависе од умрежене флексибилности него од бирократске моћи“ (Kastels, 2018, стр. 294).

Такав успон Кине навео је нашег светски познатог економисту Бранка Милановића да закључи да тренутно постоје два доминантна модела капитализма, између којих постоје знатне политичке, економске и друштвене разлике. Први је либерално-меритократски тип капитализма, који постоји у Западној Европи, Северној Америци, али и у још неким земљама. Реч је о систему са највећом концентрацијом производње у приватном сектору. У погледу друштвене стратификације, тај систем (бар декларативно) омогућава напредак најспособнијих тако што тежи да свима пружи једнаке шансе захваљујући бесплатном школовању и опорезивању наследства. Други модел је политички капитализам (најбољи пример је Кина, али Милановић ту убраја и Русију). У том систему предност се даје високом економском расту, али на уштрб политичких и грађанских права појединаца (Milanović, 2020).

Оба система имају своје дугорочне проблеме са којима се морају суочити да би опстали. Но, у суочавању са институционалним и организационим изазовима које је донела пандемија ковида 19 (када је реч о колективном смештају старијих особа, али и уопште) кинески модел се показао успешнијим. Ту се с правом могу убројити и мере које су преузели Хонг Конг и Тајван (иако постоје јасне разлике у чије се објашњавање овде нећемо упуштати). Комбинација култур-

не оријентације на постигнуће и колективизам, технолошке напредности и пристанка (мање или више добровољног) на ограничења одређених грађанских слобода и права дала је резултат у решавању тог институционалног и организационог проблема. Како ће се показати у будућим сличним изазовима, остаје да видимо.

Шта можемо да закључимо о организацији и функционисању домова за старије у Србији? Подсећамо на озбиљне сумње у тачност података о броју заражених и преминулих током пандемије. Може ли се и то приписати неефикасности наших институција и организација? Вероватно. За прецизније анализе слабости и пропуста требало би урадити детаљније студије случаја у појединим колективним центрима за смештај старијих особа у којима се догодило масовније заражавање корисника. Но, можемо указати на специфичан међуоднос аспеката околине, првенствено културних и осталих (институционалних), а тиме и на контекст који одлучујуће детерминише организацију и начин функционисања тих колективних центара.

Већ се дуго указује на лош квалитет институција у Србији као главни структурни проблем који кочи привредни раст у Србији (Petrović & Gligorić Matić, 2021, стр. 223). Но, тај проблем утиче и на функционисање свих типова организација, које веома ретко успевају да ефикасно постигну циљеве због којих су успостављене. Културно упориште таквог устројства организација у Србији можемо пронаћи у дуготрајним нормама и вредностима колективизма, ауторитарности и краткорочне оријентације. Таква културна основа објашњава зашто је најчешћи организациони модел у Србији још увек једноставан модел, са снажним ауторитетом на врху (Janićijević, 2019). Пример организације и начина функционисања Српске напредне странке (као типа политичке организације) и њеног сувереног одржања на власти у последњих девет година вероватно је најбољи показатељ да је такав модел и даље веома добро укореењен у нашем друштву и култури.

Поменути културни обрасци у Србији се непрестано оснажују и репродукују због интереса политичких елита које власт готово по правилу доживљавају као механизам прерасподеле. Истраживања указују на континуитет матрице предмодерног система вредности који доминира јавном сфером у Србији од краја XIX века до данас. „Један од узрока хроничног атрофирања институција била је стална доминација концепта партијске над концептом правне државе. Одлуке и интереси клијентелистичких група у политичким странкама били су важнији од процедура и закона. Странке на власти виделе су себе као арбитра укупних односа, чије је мишљење изнад закона“ (Stojanović, 2010, стр. 66). На основу анализе изложене у тексту

можемо закључити да и институције и организације које се баве смештајем старијих особа у Србији функционишу према истом образцу. Као и у другим областима живота у Србији, последице су углавном катастрофалне.

Референце

- Aleksander, Dž. Č., Tompson, K., Desfor Edls, L., & Kapu-Desilas, M. (2020). *Savremeni uvod u sociologiju: kultura i društvo u tranziciji*. Ekonomski fakultet.
- Bakacsi, G., Sándor, T., Karácsonyi, A., & Imrek, V. (2002). Eastern European Cluster: Tradition and Transition. *Journal of World Business*, 37(1), 69–80. [https://doi.org/10.1016/S1090-9516\(01\)00075-X](https://doi.org/10.1016/S1090-9516(01)00075-X)
- Bobić, M. (2013). *Postmoderne populacione studije*. Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Bolčić, S. (2007). *Svet rada u transformaciji*. Plato.
- Booth, R. (2020). MPs Hear Why Hong Kong Had No Covid-19 Care Home Deaths. *The Guardian*, May 19.
- Draškić, M. (2021). Seksualno zlostavljanje u prajm-tajmu. *Nedeljnik*, 478, 50–53.
- Giddens, A., Duneier, M., Appelbaum, R. P., & Carr, D. (2018). *Introduction to Sociology* (11th ed.). W. W. Norton & Company.
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2017). *Sociology* (8th ed.). Polity Press.
- Gupta, V., & Hanges, P. J. (2004). Regional and Climate Clustering of Societal Cultures. In R. J. House et al. (Eds.). *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies* (pp. 178–218). SAGE Publications.
- Gupta, V., Hanges, P. J., & Dorfman, P. (2002). Cultural Clusters: Methodology and Findings. *Journal of World Business*, 37(1), 11–15. [https://doi.org/10.1016/S1090-9516\(01\)00070-0](https://doi.org/10.1016/S1090-9516(01)00070-0)
- Handel, M. J. (2002). Introduction. In M. J. Handel (Ed.). *The Sociology of Organizations: Classic, Contemporary, and Critical Readings* (pp. 1–4). SAGE Publications.
- Janićijević, N. (2019). *The Impact of National Culture on Leadership in Society and Organizations: Why Do Serbs Love Authoritarian Leaders*. 5th Arts & Humanities Conference, Copenhagen, 65–80.
- Jovanović, N. (2020). <https://birn.rs/korona-broj-umrlih-i-zarazenih-visestrukoveci-od-zvanicno-saopsteno/>
- Kastels, M. (2018). *Uspon umreženog društva*. Službeni glasnik.
- Lammers, C. J. & Hickson, D. J. (1979). Are Organizations Culture-Bound? In C. J. Lammers, & D. J. Hickson (Eds.). *Organizations Alike and Unlike: International and Inter-Institutional Studies in the Sociology of Organizations* (pp. 402–419). Routledge & Kegan Paul.

- Last Week Tonight with John Oliver (2021). *Nursing Home Care in the United States*. April 21.
- Liang, Yu, & Xu, Junzhuo. (2021). Crisis Response of Nursing Homes during COVID-19: Evidence from China. *International Review of Economics and Finance*, 72, 700-710. 10.1016/j.iref.2020.12.024
- Merč, Dž., & Sajmon, H. E. (1972). *Teorija o organizacijama*. Beograd: BIGZ.
- Milanović, B. (2020). <https://pescanik.net/prica-o-dva-kapitalizma/>
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2014). <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/ministar-vulin-zapoceo-akciju-kontrole-domova-za-stare>
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2019). <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/3585823/nacionalna-strategija-o-starenju-vrtici-pored-gerontoloskih-centara.html>
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2021). <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/u-ustanovama-socijalne-zastite-za-smestaj-korisnika-i-domovima-za-smestaj-odraslih-i-starih-zarazeno-23-korisnika-i-81-zaposleni>
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2020). <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/u-ustanovama-socijalne-zastite-za-smestaj-korisnika-i-domovima-za-smestaj-odraslih-i-starih-zarazeno-782-korisnika-i-470-zaposlenih>
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2021a). <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/u-ustanovama-socijalne-zastite-za-smestaj-korisnika-i-domovima-za-smestaj-odraslih-i-starih-zarazeno-1279-korisnika-i-655-zaposlenih>
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2016). <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/zavrшена-strategija-o-starenju>
- Mitić, A. (2021). (Prvih) 12 meseci koje je pojeo virus. *Nedeljnik*, 478, 16-20.
- Park, C-Y., Kim, K., Roth, S., Beck, S., Kang, J. W., Tayag, M. C., & Griffin, M. (2020). <https://covid-19.conacyt.mx/jspui/bitstream/1000/3252/1/1103885.pdf>
- Parsons, T. (1960). *Structure and Process in Modern Societies*. Free Press.
- Pešić, J. (2017). *Promena vrednosnih orijentacija u postsocijalističkim društvima Srbije i Hrvatske: politički i ekonomski liberalizam*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- Petković, S. (2020). <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/o-vucicevoj-empatiji-za-bake-i-deke/>
- Petrović, P. & Gligorić Matić, M. (2021). *Konvergencija periferije ka razvijenoj EU i faktori koji je opredeljuju: empirijsko istraživanje i implikacije za Srbiju*. Ekonomski fakultet.
- Pfeffer, J. (1997). *New Directions for Organization Theory: Problems and Prospects*. Oxford University Press.
- Prodanović, K. (2021). <https://nova.rs/svet/koronavirus-svedski-model-za-i-protiv/>

- Radio televizija Srbije. (2016). <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2413109/ilegalni-staracki-domovi--opasni-po-zdravlje.html>
- Scott, R. W. (2003). *Organizations: Rational, Natural, and Open Systems* (5th ed.). Prentice Hall.
- Scott, R. W. (2004). Reflections on a Half-Century of Organizational Sociology. *Annual Review of Sociology*, 30, 1-21. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.30.012703.110644>
- SeCons, UNWomen (2020). *Ekonomija brige u vreme pandemije COVID-19 i mera za njeno sprečavanje u Srbiji*.
- Sikavica, P. (2011). *Organizacija*. Školska knjiga.
- Stojanović, D. (2010). *Ulje na vodi: ogleđi iz istorije sadašnjosti*. Peščanik.

Dušan Mojić*

ORGANIZATION AND FUNCTIONING MODE OF NURSING HOMES DURING THE COVID-19 IN SERBIA

Abstract: The paper is based on theoretical approaches developed in sociology of organization, more concrete on comprehension of institutions and organizations as open systems, whose structures, systems and processes are crucially determined by the environment. Characteristics of environment (social, cultural, legal, political, economic, and technological) represent key factors of organization and mode of functioning of this type of institutions and organizations in Serbia. Complex interplay of aspects of the environment will be presented in the paper, which represents the context in which these institutions and organizations operate.

Key words: Serbia, Covid-19, Nursing Homes, Organization

* Dušan Mojić, Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, dmojic@f.bg.ac.rs.